

ЕТНИЧКА, ДЕМОГРАФСКА И СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА БЕОГРАДА 1867. ГОДИНЕ

По описима савременика, Београд је у другој половини 19. века имао „не само помјестну но и европску важност“, како због свог географског, комуникационо-стратегијског и економског положаја на Балканском полуострву, који је заузимао у читавој својој историји, тако и због „седишта србског правитељства“ у њему у 19. веку, „коим Европа сваки дан чешће у додир долази“, и најпосле — што се у њему у то време „стиче лепота, материјално богатство и умна просвећеност једног народа који — премда само (у то време) милион душа бројећи... ипак због грађанске слободе свим окружавајућим га народима чувство дивљења и похвале измамљује...“¹

Управо су овакве карактеристике Београда учиниле његову етничку и демографску структуру врло сложеном, хетерогеном и променљивом, нарочито после другог устанка у обновљеној Србији, па све до коначног одласка муслимана из Београда 1867. године.

Овде ћемо покушати да пратимо основне промене у развоју нашег главног града које су настале после исељавања муслиманског становништва из Србије 1867. године. Оскудни подаци о томе биће допуњени новим архивским изворима који пружају аутентичне податке о етничкој, демографској и социјално-економској структури Београда после предаје града 1867. године.

Етничка и демографска структура Београда у време предаје града 1867. године

Све до заоштравања политичких односа између Србије и Турске у другој половини 19. века — који достижу кулминацију у оружаном сукобу, турском бомбардовању вароши 1862. године — Београд је био варош са врло хетерогеним етничким саставом и врло променљивим демографским и социјално-економским карактеристикама.

После бомбардовања Београда 1862. године и исељавања муслимана из вароши, наступио је у њему нагли процес етничког, демографског и социјално-економског раслојавања и прегруписавања, који се по свом квалитету и интензитету могао упоредити са извесним ситуацијама из времена турског освајања Београда после пада Србије под Турке.

Кретања и промене у етничкој, демографској и социјално-економској структури Београда по одласку Турака 1867. године могу се боље пратити компаративно са променама насталим у годинама у којима је започео процес исељавања муслиманског становништва из Србије, после хатишерифа 1830. године, и у току друге половине деветнаестог века.

Ако најпре погледамо ако се кретао број становника Београда после другог устанка, па до коначног одласка Турака из београдског града, онда ћемо констатовати следеће стање:

Београд је имао укупно становника у годинама:²

	1816.	1827.	1833.	1837.	1846.	1850.	1854.	1859.	1862.	1867.
број душа	30.000	25—30.000	18.000	20.000	14.386	15.485	16.733	18.890	14.760	24.612

Мада подаци о броју становника у Београду пре 1867, а нарочито у првој половини прошлога века, нису увек били тачни и поуздани, ипак су показивали углавном приближно стање. Тачније податке о броју становника Београда пружају углавном пописи педесетих година прошлога века.

Како се из наведених података види, становништво Београда у току протеклих пет деценија после другог устанка било је врло мобилно, нестално, што се особито запажа у четрдесетим годинама 19. века, и после бомбардовања града 1862. године. Већа демографска осцилирања карактеристична су

за године 1833, 1846, 1861—63. и 1867. Несумњиво да су овоме допринела крупна и значајна историјско-политичка збивања у Србији у првој половини 19. века, у процесу обнављања српске државе, и националног ослобођења српских крајева испод турске власти у току прве и друге половине 19. века.

О броју домова у Београду такође нема тачних и потпуних података, и то понекад баш за оне године за које има података о броју дврша. Тако се засада може упоредити бројно стање домова у Београду до иселјавања муслимана 1867. године, у следећим годинама:³

Године:	1827	1833	1838	1842	1846	1854	1867
број домова:	3000	3000	2429	2328	3440	4008	3478

Исто као и број становништва Београда, тако се и број кућа у њему мењао, смањивао или повећавао у току прве и, особито, друге половине 19. века. Осим историјско-политичких догађаја, на промене у броју становника и кућа у другој половини прошлога века у Београду, од знатног утицаја била је и тзв. „азијатска колера“ (1848—1849) која је ослабила београдску популацију.⁴ Све ове промене у годинама до коначног иселјавања муслимана и турских господара из Београда (до 1867) утицале су на стање насељености Београда у време и после предаје града, у условима слободног живота, у ослобођеној Србији. Динамици демографске структуре Београда у прошлом веку, посебно у време иселјавања муслиманског становништва из њега, допринео је нарочито привредни и друштвени живот овог града, по којима се становништво главног града Србије делило, све до 1867. год., на две социјалне категорије: на „стално насељено“ и „пролазно“, привремено, а по политичкој припадности на „домаће“, и „турске поданике“.⁵ Међу пролазно, углавном сезонско београдско становништво убрајало се становништво привременог боравка из унутрашњости Србије (трговци, занатлије, српски и турски поданици), Као и знатан број страних, „европских“ трговаца и људи разних занимања. Међу овим привременим београдским становницима непосредно пред шездесету годину прошлога века (1854) било је 2996 српских и турских поданика, а 1862. „из осталих европских места“.⁶

У погледу прираштаја становништва Београда, треба нагласити да је Београд после иселјавања муслиманског становништва и одласка турских господара из града достигао високу стопу природног прираштаја, ко-

ја је, са прираштајем из 1890. представљала највишу стопу све до периода развитка града после 1918. године. Овоме је несумњиво допринео нагли развој Београда после коначног иселјавања муслимана и турских господара из Србије.

Запажа се да је висока стопа прираштаја београдског становништва 1867. године достигнута не природним прираштајем породица, већ углавном бројним досељавањима породица из унутрашњости Србије. Тако се из статистичких података види да је на једно домаћинство долазило просечно 7,1 становник (члан домаћинства),⁷ што је у поређењу са ранијим и каснијим годинама знатно мањи просек. То уједно указује на извесно раслојавање структуре породице београдског становништва.

У погледу броја мушког и женског становништва у Београду 1867. године запажа се знатан пораст женског становништва, у односу на раније године. У Београду је, с обзиром на опште историјско-политичке и социјално-економске односе после другог устанка, карактеристичан дефицит женског становништва, јер је мушко становништво било знатно активније и покретљивије у политичком, војном, социјалном и економском животу главног града Србије, све до коначног иселјавања муслимана и одласка турских господара из њега. После 1867. године женско становништво се јавља као активнији демографски елемент у структури становништва Београда: тако нпр. у 1834. години женско становништво чинило је 32% укупног становништва Београда; непосредно после бомбардовања Београда 1863. дефицит женског становништва се смањило: износило је тада 38,4% укупног београдског становништва; године 1867.

знатно је опао суфицит мушког становништва, тако да је женско становништво чинило 41,1% укупног београдског становништва.⁸

После другог устанка, у процесу обнављања српске државе од 1830—1867. године, Београд је често мењао етничку структуру, која је већ ионако, после пада Београда под Турке, била врло разнолика. Конфесионална припадност доприносила је још већем шаренилу становништва Београда, у време када је читава Европа била подељена на хришћане и нехришћане, односно „Турке“. Београд је све до коначног исељавања муслимана из Србије 1867. имао врло хетерогену конфесионалну структуру: међу становницима имао је као хришћане — православне, католике и протестанте, а међу нехришћанима муслимане, „Турке“, и Јевреје.

Конфесионална припадност београдског становништва до 1867. указивала је уједно и на његову етничку припадност: међу хришћанима православне вероисповести преовлађивало је српско становништво, а међу католицима и протестантима било је углавном католичког и протестантског словенског (чехословачког и пољског) становништва, као и немачког порекла, махом аустријских поданика. Осим ових, Цигани су представљали део хришћанског, у мањем броју, и део муслиманског, „турског“ становништва, у већем броју. Хришћанско православно, махом српско, београдско становништво до 1867. године чинило је већину сталног београдског становништва, док је муслиманско становништво чинило мањину стално настањеног становништва. Странци, углавном хришћани католици и протестанти, чинили су већим делом нестално, при-

Карта места и крајева изван Србије из којих се досељавало становништво Београда у XIX веку (до 1867. године)

Carte des agglomérations et régions hors de la Serbie dont la population migrait vers Belgrade, au XIXe siècle (jusqu'en 1867).

времено београдско становништво. Међу малобројно хришћанско београдско становништво у ово време убрајали су се Грци и Цинцари, и нешто мало Влаха. Како је изгледала конфесионална структура београдског становништва до 1860. године показаће следећи статистички подаци:⁹

Године:	1838.	1846.	1854.	1859.
конфесионално-етничка припадност:	б	р	о	ј
	д у ш а			
Срба (из Србије и Аустрије)		9972		
Хришћана (Срба и осталих)	8483		14836 («кавказке феле»)	17097
Турака	2700	1197	— (нема података)	(нема података)
Јевреја	1530	1562	1746	1805
Странаца	250			
Цигана	(нема под.)	261	151	(нема података)
Свега	12963	14386	16733	18900
Сталних житеља		11700		
Пролазних житеља		2686		

Као последица новонасталих историјско-политичких прилика после бомбардовања Београда 1862. године, извршио се у вароши Београду крупан процес етничких промена, ново етничко прегруписавање у њему,

које је у то време захватило и читаву Србију. Из ње се тада иселило око 8000 „Турака“, односно муслимана, док је преосталих 15000 сачекало да 1867. крене на себу из Београда и целе Србије после предаје гра-

дова Србима на управу.¹⁰ Из саме вароши Београда 1862. године изашло је и прешло у град више од 600 муслимана.¹¹ Тада је управо извршен, односно завршен, процес етничке измене варошког дела: муслимани су потиснути из вароши, а на њихово место у све већем броју су се насељавали хришћани, углавном српско становништво. Тако је од 1862. године београдска варош добила нову етничку структуру, у којој муслимански елемент није више постојао, а тиме је Београд добио две етничке, односно конфесионалне, међусобно изоловане зоне вароши као: хришћанску и муслиманску.

Тако је 1862. година затекла Београд територијално издиференциран по етничким групацијама: у граду је становало муслиманско становништво, а у вароши су, ван града, и у предграђима (у Савамали, Палилули), живели српски и остали хришћански становници, раније измешани са Турцима и Јеврејима. Само је мали број хришћана живео измешан са муслиманима у турском делу.¹² Цигани су као издвојена етничка група живели обично у својим посебним насељима, малама, на периферији вароши, покрај Саве.¹³

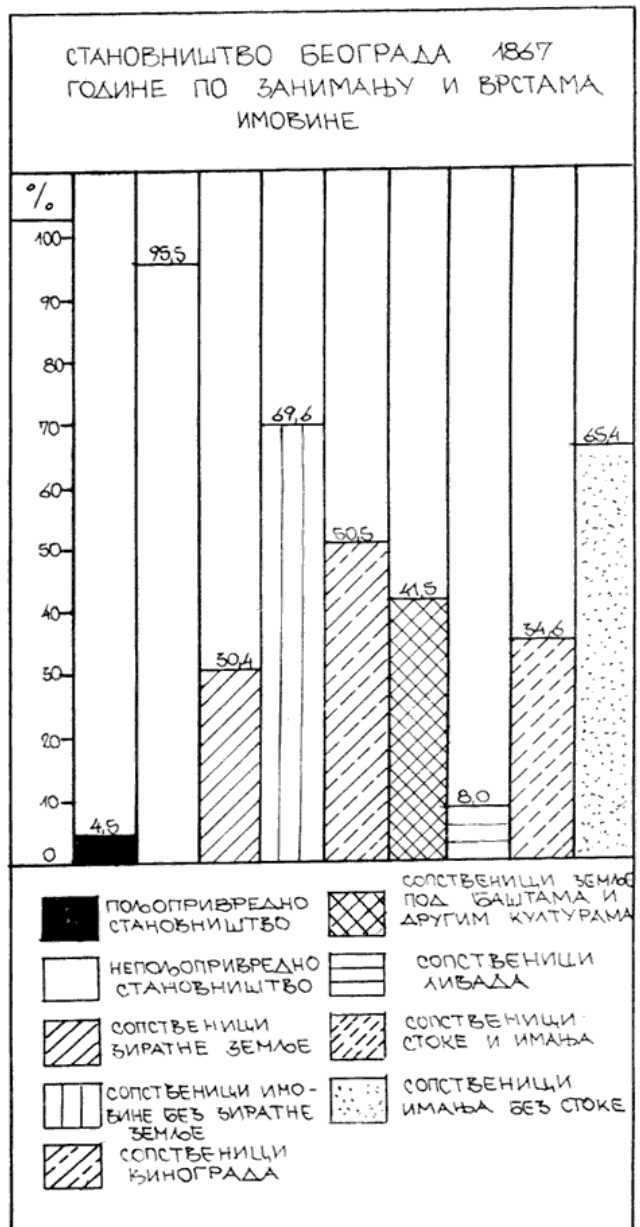
Особито шаренило у етничкој структури Београда до 1867. представљали су „Турци“, политички господари, који су до 1862. чинили око 40% укупног београдског становништва.¹⁴ Муслимани, тзв. „Турци“ београдски у то време били су у етничком погледу врло хетерогени: међу њима у знатном броју било је помуслимањених јужнословенских етничких елемената, нарочито „Бошњака“, и из јужних српских крајева. Само је међу њима врло мали број био пореклом од правих Турака, Османлија.¹⁵

Цигани су у Београду представљали нестално, већим делом сезонско становништво, које се често сељакало и премештало. Одмах после бомбардовања Београда они су били ишчезли из вароши „и на вјеки нашу престоницу оставили“, исељавајући се из вароши заједно са турском војском („по прилици око 3000 душа.“)¹⁶

Хришћанско становништво 1860-тих година било је у етничком погледу врло хетерогено: 1862. године у вароши је становало међу хришћанима око 89% православних, махом Срба, око 9% католика и 2% протестаната. Од нехришћанског становништва, које је живело после бомбардовања Београда становали су у вароши још само Јевреји, који су исте године (1862) чинили око 10,4% варошког становништва.¹⁷

Године 1867. нови историјско-политички моменти изменили су структуру Београда у демографском и етничком погледу. Затечена подела београдске вароши на етничке

целине, као и подела Београда на варош и утврђење, у етничком погледу две издвојене зоне, престала је да постоји, и први пут после турских освајања Београд је представљао у политичко-административном и етничко-демографском смислу, јединствено насеље, хетерогене етничке и конфесионалне структуре, у којој је муслиманско становништво, као конфесионална и етничка категорија, нестало за дуг период историјског развика главног града Србије. Знатне промене су се догодиле и у етничким и демографским кретањима јеврејског становништва, као дела нехришћанског београдског становништва до 1867. године. Одмах после турског бомбардовања вароши, Јевреји су из Београда (углавном као трговци и банкарни), заједно са својим породицама,

прешли у Земун, тако да 1862. године привремено није могао да се установи њихов број у Београду. Такође треба напоменути да су се знатне промене у броју и етничком саставу београдског јеврејског становништва јавиле нарочито после ограничавања насељавања Јевреја у српским варошима, посебно у Београду, према распису Министарства унутрашњих дела, којим је 1860. године за стално место боравка Јевреја одређен Београд. Отада се број јеврејског становништва у Београду повећао у знатној мери (од 151 куће, колико их је било 1850, на 184 куће 1863. године).¹⁸ По етничком пореклу, после 1867. године, међу њима је било „српских поданика“, у највећем броју и „странаца“, скорије придошлих у Београд, из разних европских градова.¹⁹ Јевреји су у Београду живели у вароши, измешани са Турцима, а после бомбардовања, измешани са хришћанским становништвом.²⁰

Осим Јевреја, шездесетих година 19. века, пре и после исељавања муслимана, у вароши су, измешани са српским становништвом живели и Грци и Цинцари, главни трговци, који се јављају и под другим етничким називима, као „Гоге“, „Македонци“, „Македовласи“, „Арванитовласи“, и „Бугари“, углавном по местима и областима из којих су досељавани у Београд.²¹

У време исељавања муслиманског становништва из Београда после предаје града, 1867. године, српско становништво је било врло хетерогеног етничког састава. Како је већ и у литератури забележено, српско београдско становништво у то време било је разноврсног порекла: „уопште, прва београдска популација најмање је Србима, Шијацима и Гејацима, насељена била... Знатнија част београдског житељства била је

заступљена дошљацима из свију крајева, вароши и варошица турске царевине, који су навикнули међу Турцима живети“, каже на једном месту у свом опису „Нове Србије“, С. Ј. Поповић.²²

Из пописа београдског становништва 1867. године, објављеног у статистичким публикацијама тог времена, налазимо углавном опште податке о бројном стању становника по конфесионалном саставу и имовном стању. О томе како је у овом погледу изгледало целокупно београдско становништво по етничком пореклу засад не налазимо детаљне податке у литератури.

Да бисмо стекли што приближнију слику о томе, овде ћемо се послужити подацима које пружа попис људства и имовине варошке општине у Београду 1867. године, „окрџија београдског, началства београдског“, који је извршила, по „именима домаћинстава“ за то „одређена комисија“ у саставу: Мијаила П. Антоновића, Милете Младеновића, (неписменог), и „членова општинског суда“ К. Терзића, и П. Рашића, писара.²³ У овом попису су поименце записани сви сопственици непокретне имовине и стоке на подручју вароши београдске после исељавања муслиманског становништва, из чијих се породичних и личних имена може лако одредити и њихово етничко порекло. На тај начин се може стећи аутентична слика етничке структуре једног од главних делова града Београда непосредно после предаје Београда 1867. године.

Ово је истовремено и један од првих пописа београдског становништва после исељавања муслимана из Београда и Србије. Ко су све били становници београдског варошког подручја, односно ко су све били београдски „варошани“, у то време показале следећи преглед наведеног пописа:

НАЧАЛСТВО ОКРУГА БЕОГРАДСКОГ — ОКРУЖИЈЕ БЕОГРАДСКО
ОПШТИНА ВАРОШ БЕОГРАД
СРЕЗ БЕОГРАДСКИ

Имена домаћинстава 1867. г.

Имена домаћинстава	број грла ораће стоке:		обрадива земља према врсти:				
	коња	волова-бивола	дана орања, ораћа (усеви)	коса, ливаде	мотика	винограда	остало
1. Коста Терзић	2	6	31 дан	2 косе	6 мотика	24 дана	
2. Љубисав Петровић	—	2	13 „	—	—	1,25 „	
3. Коста С. Јанковић	—	4	11 „	—	6 „	4,25 „	
4. Милета Младеновић	—	4	23 „	—	12 „	10,25 „	
5. Стојан Станковић	—	4	18 „	2 „	8 „	9 „	
6. Рајко Стојковић	—	4	12 „	—	10 „	12,25 „	
7. Мица Марковић	2	—	—	—	—	2 „	
8. Јован Станковић	—	—	1,5 „	—	—	—	
9. Тодор Т. Николић	—	4	22,5 „	—	6 „	6,75 „	

Имена домаћинстава	број грла ораће стоке:		обрадива земља према врсти:			
	коња	вола	дана орања	коса,	мотика	винограда
	коња	вола	ораћа (усеви)	ливаде	виногради	остало
10. Вељко Ђорђевић	—	2	4,5	—	—	4
11. Стојанка К. Вилиповића	—	—	2,5	—	3	2
12. Михаило Антоновић	—	2	15	—	10	5
13. Стојан Стојковић	—	—	5	—	—	—
14. Јован Стојковић	—	—	—	—	—	1
15. Јован Станковић	—	2	7	—	—	1
16. Петар Голубовић	—	—	1	—	—	—
17. Мита Јовановић	—	4	10,5	—	2	5
18. Јован Цветковић	—	2	7	—	4	4,5
19. Стојан Ивковић	—	4	9	—	4	3,25
20. Мита М. Петковић	—	4	16	—	4	7,5
21. Стојан Вучковић	—	—	1,5	—	—	1,5
22. Стеван Авизовић	—	4	11	—	5	4,5
23. Раја Ђорђевић	—	4	4	—	—	—
24. Маса поч. Јанка Богдановића	—	—	1	—	—	1
25. Сима Ајдуковић	—	—	5	—	6	3,75
26. Сима Миљковић	—	4	7,5	—	—	2,25
27. Стеван Петровић	—	2	4,5	—	—	0,5
28. Благое Цветковић	—	2	8	—	—	8
29. Петар Ристић	—	—	6	—	—	—
30. Антоније Николић	—	—	—	—	4	—
31. Милан Паић	—	2	9,5	—	2	3,5
32. Стојан Крстић	—	4	9	—	5	0,75
33. Мита Стојковић	—	2	3	—	—	3,25
34. Анђелко Дулић	—	4	4	—	—	2
35. Сава Николић	—	4	—	—	—	—
36. Петар Стојановић	—	4	5	—	—	5
37. Петар Димитријевић	—	2	2	—	—	1
38. Милан Дојчиновић	—	4	6	—	—	3
39. Филип Живковић	—	2	—	—	—	5
40. Станко Божић	—	2	1	—	—	—
41. Михаил Ђорић	—	2	6,5	—	—	3,25
42. Стојанче Степановић	—	4	11	—	—	7,25
43. Петрија удова Станка Ђорића	—	2	10	—	3	4,25
44. Стојан Милетић	—	—	1	—	—	1
45. Младен Стојановић	—	2	1,5	—	—	—
46. Дафка Димитријевић	—	—	—	—	—	— (само кућа)
47. Никола Хаџи Поповић	7	2	46	—	—	44,152
48. Мијаило Петровић	—	2	1	—	—	2
49. Стеван Петровић	—	2	2	—	—	2
50. Ђока Србић	—	2	5	—	—	—
51. Мијаило Петровић	—	2	1	—	—	—
52. Младен Милић	—	2	2,75	—	—	0,5
53. Мита Терзић	—	4	5	—	—	2
54. Аранђел Недељковић	—	2	11	—	11	3,5
55. Ђока Стошић	—	2	7	—	—	4
56. Глиша Костић	—	—	2	—	—	3
57. Ђока Димитријевић	—	2	—	—	—	—
58. Милан Николић	—	4	1	—	—	1
59. Сава Цветковић	—	2	—	—	—	—
60. Миша Спасић	2	—	—	—	—	1
61. Цвета удова поч. Спасе Јовановића	—	2	2	—	—	0,5
62. Браћа Марјан и Стојан Петковић	2	6	23	—	12	9,5
63. Ђока Крављанац	—	2	14	—	12	7,375
64. Јован Петковић	—	—	2,5	—	—	2
65. Јован Петровић	—	2	4	—	3	0,25
66. Петар Дулић	—	2	14	—	4	1,5
67. Мита Петковић	3	—	1,5	—	—	1,5
68. Анђелко Јовановић-Дулић	—	2	—	—	—	—
69. Браћа П. Ђорђевић	—	—	—	—	—	20 дана
70. Светозар Димитријевић	2	2	1	—	—	—

Имена домаћинстава	број грла ораће стоке:		обрадува земља према врсти:			
	коња	волова-бивола	дана орања	коса,	мотика	винограда
			ораћа (усеви)	ливаде	виногради	остало
71. Јован Крављанац	2	2	13	—	10	6,25
72. Стеван Миљковић	—	—	—	—	—	2 дуда
73. Мика Голубовић	—	4	9,5	—	—	4,25 дана
74. Никола Шуприловић	—	—	—	—	6	—
75. Смиљко Михаиловић	—	4	1	—	2	—
76. Стојан Недељковић	1	2	17	—	8	5,75
77. Митар Авизовић	—	2	9	—	5	5,5
78. Јулка Грцић	—	—	—	—	—	0,5
79. Стојан Р. Живић	1	2	13	—	—	—
80. Станко Спасић	—	2	1	—	—	3
81. Петкана Стефановић	—	—	12	—	—	1
82. Благое Вељковић	4	3	7	—	—	2
83. Мита Савчић	2	—	10	—	5	4
84. Владимир Јакшић	—	—	10,25	1	29	0,25
85. Јован Дамјановић	—	2	10	2	30	0,35
86. Лаза Цветковић	—	—	3,5	—	—	2,5
87. Раденко Марковић	—	—	3	—	—	1,5
88. Настас Миленковић	—	2	2	—	—	—
89. Миљко Танасковић	—	2	12	—	—	6,5
90. Стоилко Пешић	—	—	27	—	—	—
91. Панта Јанковић	—	2	2	—	—	—
92. Јован Станојловић	—	—	1	—	—	—
93. Јеврем Павловић	—	—	—	—	12	—
94. Маса поч. Јање Ђорђевића	—	2	11,5	—	10	2
95. Андреја Петровић	—	2	2	—	—	—
96. Христина поч. Тодора Ђорђевића	—	—	—	—	—	3
97. Илија Стоилковић	—	—	3	—	—	—
98. Вучко Јовановић	—	2	5	—	—	2
99. Вуле Радовановић	—	—	10	—	2	5
100. Тома Митровић	—	—	6	—	—	—
101. Стојан Новаковић	—	—	—	—	8	—
102. Живан Миросављевић	—	2	7,25	—	—	2,5
103. Прескочено!	(неуписано)		—	—	—	—
104. Мика Ивановић	—	2	1	—	—	1,5
105. Сава Цветковић	—	—	1	—	—	—
106. Јован Димитријевић	—	2	3,5	—	—	—
107. Јован Ђорђевић-Бајатовић	—	—	6	—	—	—
108. Хаџи-Јања Ђорђевић	—	—	2,5	—	—	—
109. Перка Пеше Јовановића	—	—	6	—	—	—
110. Маса поч. Јована Ђор- ђевића	—	—	15,5	—	6	5
111. Риста Мишић	—	—	3,5	—	7	3,5
112. Г. Стева Миросављевић, доктор	—	—	—	—	5	—
113. Г. Матеја Матић, член Касац.	—	—	18	—	3	0,5
114. Г. Тома Андреевић	—	—	3,5	—	—	—
115. Милан Цветковић, бакал	—	—	1	—	—	1
116. Атанасије Георгијевић	—	—	8	—	—	8
117. Мијаило Јовановић	—	—	—	—	—	1,5
118. Јован Кујунџић	—	—	8	—	—	6
119. Г. Алекса Ђурић, чинов. финан.	—	—	22	—	8	4
120. Г. Коста Б. Марковић	5	10	28	—	4	12
121. Јован Б. Марковић	—	—	—	—	—	15
122. Никола Стефановић	—	2	5	35	—	9,25
123. Сава Ристић	—	—	—	—	—	и 2 воденице 3 дана ор.
124. Јоца М. Божић	—	—	4	—	7	9
125. Мита Стојановић	2	—	5	—	2	и 2 воденице 2 дана ор.
126. Хаџи Тома Аполо, трговац	—	—	—	3	—	12
127. Анђелко Алексић	12	—	21	—	10	28

Имена домаћинстава	број грла ораће стоке:		обрадива земља према врсти:					
	коња	волова-бивола	ораћа (усеви)	ливаде	виногради	остало		
128. Г. Живан Давидовић, пензионер	—	—	—	—	—	5	„	
129. Г. Анђа уд. Стојановић, пензионерка	—	—	—	—	4	14	„	
130. Г. Ђорђе С. Симић	—	—	62	11	40	10	„	
131. Бив. Кнез Александар	—	—	20	20	20	12,5	„	
132. Алекса Барјактаровић	—	—	7	—	—	4	„	
133. Лудвиг Клоз, цимерман	—	—	2	—	—	—	„	
134. Димитрије Цекани, зидар	—	—	2	—	—	12	„	
135. Август Бонец, ткач	2	—	6	2	—	1	„	
136. Стеван Јовановић	2	—	3	—	4	5,5	„	
137. Коста З. Поповић	—	—	5	—	15	—	„	
138. Спаса Илић	2	—	0,5	—	8	0,5	„	
139. Маса поч. Павла Илића	—	—	8	—	6	—	„	
140. Глиша Цветковић	—	—	2,5	—	—	—	„	
141. Стојан Вучковић	—	—	4	—	—	—	„	
142. Стеван Дулић	4	—	3	—	—	—	„	
143. Стеван Стојишић	2	—	4	—	—	2	„	
144. Благое Стојановић	—	—	—	—	—	2	„	
145. Коца Станојевић	—	—	—	—	3	—	„	
146. Ђока Спасић	—	2	3	—	—	—	„	
147. Г. Никола Шоповић, трговац	—	—	2	—	—	—	„	
148. Станко Јовановић	—	—	1	—	—	—	„	
149. Јован Игњатовић	—	—	1	—	—	—	„	
150. Стојан Стојиљковић	—	2	9	1	2	4,5	„	
151. Алекса Бркић	—	—	7	1	2	3	„	
152. Јован Стоилковић	—	2	8	1	2	2	„	
153. Благое Петковић	—	—	2	—	5	—	„	
154. Прескочено!	(није уписано)						—	„
155. Јелисавета М. Маринковић	—	—	6	—	7	2	„	
156. Дафина Таисић	—	—	2	—	—	—	„	
157. Стеван Јовановић	—	4	4	—	—	—	„	
158. Милан Раевић, бандист	—	—	1	—	—	1	„	
159. Марко Томић	—	—	2	—	—	—	„	
160. Никола Јосифовић	—	2	6	4	20	4	„	
161. Димитрије Дражић	—	—	2	—	—	—	„	
162. Маса поч. Ђорђа Јовановића	—	—	4	—	—	—	„	
163. Никола П. Кики	—	—	—	—	30	3	„	
164. Васа Милијић и браћа	—	—	—	—	7	1,5	„	
165. Алекса Стојиљковић	—	—	—	—	—	10	„	
166. Г. Димитрије Голубовић	—	—	2	—	—	6	„	
167. Г. Димитрије Крстић, већач (?)	—	—	3	—	—	3	„	
168. Глиша Стефановић	—	—	5	—	—	3	„	
169. Вучко Мијалковић	—	—	1	—	—	—	„	
170. Коста Тодоровић	—	—	2	—	—	2	„	
171. Здравко Тодоровић	—	—	3	—	—	3	„	
172. Јован Недељковић	—	—	2	—	—	2	„	
173. Јања Димитријевић	—	—	3	—	—	3	„	
174. Живко Панић	—	—	1	—	—	—	„	
175. Г. Стојан Миљковић	—	—	40	—	—	15	„	
176. Прока Маринковић	—	—	—	—	—	2	„	
177. Г. Милосав Лештанин	—	—	3	—	—	3	„	
178. Луча Николаевић	—	—	2	—	—	—	„	
179. Стерија М. Боди	—	—	—	—	—	1	„	
180. Анастас Христодул	—	—	—	—	—	2	„	
181. Г. Јован Невола, заступник Г. Валента	—	—	10	—	5	27	„	
182. Г. Јанко Шафарик	2	—	6,75	—	9	3,25	„	
183. Г. Ђока Нешић	—	—	9	—	—	—	„	
184. Маца Димитријевић	—	—	—	—	—	2,5	„	
185. Дена Ђоке Мићића	—	—	2	—	—	2	„	

Имена домаћинстава	број грла ораће стоке:		обрадива земља према врсти:					
	коња	волова-бивола	дана орања ораћа (усеви)	коса, ливаде	мотика виногради	остало		
186. Г. Миша Анастасијевић	—	—	—	10	„	—	19	„
187. Г. Јоца Бабић, секретар Совјета	—	—	1,5	„	—	—	—	—
188. Г. Ненад Јовановић	—	—	3,5	„	—	—	0,5	„
189. Јевта Јовановић	—	—	3	„	—	—	3	„
190. Лаза Јовановић	—	—	6	„	—	—	3	„
191. Никола Врањалија	—	—	2	„	—	—	1	„
192. Стојан Јанковић	—	—	1,5	„	—	—	—	—
193. Таса Николић, меанџија	—	—	4	„	—	0,5	2,5	„
194. Антоније Њемец	4	—	45	„	12	„	7,5	„
195. Хаџија Алекса О. Поповић	—	—	0,5	„	1	„	0,5	„
196. Мита М. Вучковић, ба- штован	—	—	—	—	—	8	4	„
197. Маса поч. Радојка Јан- ковића	—	—	—	—	—	—	2,5	„
198. Г. Антоније Мајсторовић	—	—	1	„	—	—	—	—
199. Панајот Панајотовић	—	—	—	—	—	—	10	„
200. Г. Алекса Симић, пензионер	—	—	8,5	„	—	8,2	4,5	„
201. Г. Коста Убанлић	—	—	7,5	„	—	12	—	—
202. Гуша Николић	—	—	—	—	—	—	и 2 казана 2 дана ор.	—
203. Глиша М. Божић, капетан	—	—	—	—	—	—	5	„
204. Савка поч. Андреје Ма- нојловића	—	—	—	—	—	—	2,5	„
205. Васа Тоскић, магација	—	—	7	„	2	„	0,5	„
206. Правитељство	—	—	—	—	60	„	и 1 казан 18 дана ор.	—
207. Заведеније Економике Топчидерске	29	—	67	„	—	9	—	—
208. Његова Свјетлост књаз Михајло	8	—	23	„	—	—	3 воденице, 6 витлова	—
209. Обштина вароши Бео- града	—	—	—	—	—	—	308,25 дана	—
210. Болница	—	—	—	—	1	„	52	„
211. Црква Палилулска	—	—	1,5	„	—	—	—	—
212. Јован Марић, трговац	—	—	1,5	„	—	5	—	—
213. Стојан Стефановић Нишлија	—	—	—	—	—	9,5	—	—
214. Мојсило Поповић, вино- градар	—	—	—	—	—	4	—	—
215. Перса поч. Ристе Краине	—	—	0,75	„	—	16	—	—
216. Маса поч. Ђоке Груића	—	—	—	—	—	8	—	—
217. Мита Губеревац	—	—	4	„	—	—	—	—
218. Ружа уд. Ђоке Наниног	—	—	—	—	—	8	—	—
219. Стана Маринковић	—	—	—	—	—	15	—	—
220. Антоније Гојковић, пинтер	—	—	—	—	—	20	—	—
221. Наум Стојановић, кафеџија	—	—	—	—	—	15	—	—
222. Г. Сретен Ј. Поповић, член Кас. Суда	—	—	5	„	1	„	16	—
223. Стојан Исаиловић	—	—	1	„	—	12	мотика	—
224. Г. Милан А. Петронијевић, министар у пензији	—	—	—	—	—	12	„	—
225. Г. Илија В. Перишић, казначеј	—	—	—	—	—	16	„	—
226. Андрија Димитријевић, терзија	—	—	—	—	—	8	„	—
227. Алекса Ристић	—	—	—	—	—	40	„	—
228. Спаса Стојановић, мумџија	—	—	—	—	—	10	„	—
229. Г. Стојан Марковић, професор	—	—	—	—	—	9	„	—
230. Г. Јован Филиповић, бивши предс. В. Суда	—	—	—	—	—	10	„	—

ВИДОСАВА НИКОЛИЋ-СТОЈАНЧЕВИЋ

Имена домаћинстава	број грла ораће стоке:		обрадива земља према врсти:			
	коња	волова-бивола	ораћа (усеви)	ливаде	виногради	остало
231. Г. Никола Ј. Селаковић, пензионер	—	—	—	—	13	0,5
232. Андреа Андрић, сатџија	—	—	—	—	6	2
233. Г. Филип Христић, сов- јетник	—	—	—	—	21	1
234. Прескочено!	(неуписано)					
235. Г. Милосав Протић, член апел. суда	—	—	—	—	12	—
236. Г. Јован Живковић, по- ручник	—	—	—	—	5	1
237. Г. Михаил Митрополит	—	—	—	—	16	1
238. Г. Михаил	—	—	—	—	5	—
239. Ђорђе Ђорђевић, вино- градар	—	—	—	—	35	—
240. Г. Илија Новаковић, пенз. совјетник	—	—	2	—	12	—
241. Цветко Н. меанџија на Умци	—	—	—	—	21	—
242. Тома Железников, ћурџија	—	—	—	—	8	—
243. Г. Мијаило Новаковић, учитељ	—	—	—	—	3	—
244. Димитрије Цире Христића	—	—	1	—	10	1,5
245. Сима Марковић, кафеџија	—	—	—	—	10	—
246. Мијаило Максимовић, шустер	—	—	4	—	8	2
247. Јован Ф. Ђорђевић, бакал	—	—	7	—	28	—
248. Г. Сергија Николић, проф.	—	—	—	—	56	—
249. Г. Јелена уд. Ђирић	—	—	1	—	20	—
250. Г. Ђорђе Бундић, адвокат	—	—	—	—	31	—
251. Маса поч. Хаџи-Недељка Вељковића	—	—	—	—	6	—
252. Лазар Јовановић, шнајдер	—	—	—	—	8	—
253. Г. Сава Гаиновић, право- заступник	—	—	10	—	18	—
254. Тома Путник, чизмар	—	—	—	—	3	—
255. Андреја Петровић, ку- јунџија	—	—	—	—	7	—
256. Г. Антоније Кауфман, бравар	—	—	1,5	—	24	—
257. Перса уд. Мирка Вељковића	—	—	—	—	2	—
258. Миливоје Ђукнић, абација	—	—	—	—	15	—
259. Јован Савић, столар	—	—	—	—	7	—
260. Никола Ђорђевић, бакал	—	—	—	—	3	—
261. Димитрије Станковић, ћур- џија	—	—	—	—	6	—
262. Трифун Ђорђевић, воскар	—	—	—	—	8	—
263. Г. Димитрије Томић, чиновник	—	—	20	—	50	—
264. Тома Реља	—	—	—	—	8	—
265. Живко Ристић-Стефановић, абација	—	—	0,5	—	8	0,5
266. Риста Цветковић, кафеџија	—	—	3	—	20	3
267. Димитрије Шпартал, бакал	—	—	—	—	4,5	—
268. Г. Сава Шилић, член кас. Суда	—	—	2,5	—	5	—
269. Г. Михалаћ Петрушев, писар	—	—	—	—	4	—
270. Антоније Тасић, баштован	—	—	—	—	4	—
271. Г. Милан С. Михаиловић, член (суда?)	—	—	—	—	6	—
272. Г. Стевча Михајловић, чиовн.	—	—	—	—	13	—
273. Јоца Филиповић-Илиџија	—	—	3	—	35	—
274. Г. Јозеф Шток, цимерман	—	—	2,5	—	6	—
275. Г. Јован Димитријевић, окр. началник	—	—	3	—	6	0,5
276. Цветко С. Павловић, официр	—	—	2	—	12	—
277. Г. Крста Петровић, секре- тар Мин. фин.	—	—	—	—	9	—

Имена домаћинстава	број грла ораће		обрадива земља према врсти:					
	стоке:	коња волова-бивола	дана орања	ораша (усеви)	ливаде винограда	мотика винограда	остало	
278. Г. Милојко Лешјанин, официр	—	—	1	„	—	12	„	—
279. Мијаило Станковић, кафеџија	—	—	4	„	—	12	„	4
280. Г. Стеван Јанковић, под- поручник	—	—	5,75	„	—	6	„	5
281. Цветко Стефановић, дунђерин	—	—	1	„	—	8	„	—
282. Г. Јаков Станоевић, пенз.	—	—	16	„	—	5	„	4
283. Г. Филип Ђорђевић, писар	—	—	25	„	5	6	„	10
284. Павле Нинић, бакалин	—	—	—	„	5	6	„	10
285. Г. Хрисанти Кумануди	—	—	—	„	40	14	„	—
286. Марко Стратаров, дунђерин	—	—	—	„	—	1	„	—
287. Г. Цветко Раевић, подпредс. Држ. Совјета	—	—	—	„	—	—	„	9
288. Г. Димитрије Данић, трговац	—	—	3	„	—	—	„	9
289. Петко Маринковић, колар	—	—	1	„	—	—	„	—
290. Г. Михаило Ђелешевић	—	—	8	„	—	6	„	—

Свега у вароши у Београду:	261 говеда (волова и бивола)	
	53 коња	
	314 грла крупне стоке	
	1.456,75 дана орања (земље) под житарицама	
	346,5 „ „ „ „	варивом (грах, сочиво, боб, грашак)
	201,75 „ „ „ „	поврћем (купус, кромпир и зелен)
	21,50 „ „ „ „	угаром
	88,62 „ „ „ „	индустријским биљем (дуваном 88,5 и конопљом 0,12)
	1.506 мотика винограда	
	218,25 коса ливада	
	38,75 воћњака (дана орања)	
	529 пашњака (дања орања)	
	8 воденица	
	11 витлова	
	5 казана (за печење ракије)	
	20.475 стабала дуда.	

16 Октобра 1868 г.
у Београду

Од стране обштинског суда:
член К. Терзић
писар П. Рашић

Од стране комисије:
Мијаило П. Антоновић
Милета Младеновић (потписао га П. Рашић)

У литератури се наводи да је прва београдска популација после предаје града Србима била етнички врло хетерогена. Један од савременика из тог времена, С. Ј. Поповић, каже у својим „Путовањима“: „Данас у Београду нема ниједног од мојих вршњака а и мало млађих, који могу казати да су им очеви у Београду рођени. Све су новонасељеници из разних крајева Старе и Нове Србије.“²⁴ Ово потврђују и подаци из наведеног пописа 1867. године, у којима налазимо становнике који су, као што се то у литератури помиње за Палилулу, „по већој части“ досељени из српских крајева око Ниша и Лесковца, а делом „из прека.“²⁵ Међу овим Београђанима у знатном броју као стално настањено налазимо оне поро-

дице- чија су презимена изведена из имена места и крајева из којих су досељене у Београд, као: Шоповић, Врањалија, Краина, Нишлија, Илиџан, Губеревац, Лештанин, и сл. Судећи по личним именима старешина домаћинстава, „притјегатеља“ имовине, као и у очуваној традиционалној патронимици београдских становника, делом и у надимцима, могло би се претпоставити бар унеколико и њихово етничко порекло, као нпр. претпоставка да би Стоилковићи, Пешићи, Стошићи, Петковићи и сл. могли бити из источних и јужних српских крајева, а Крављанац, Путник, и сл. из „прека“, Тоскићи, Јањићи, Панајотовићи и сл. највероватније цинцарског порекла, итд.

За неке од овде записаних београдских породица зна се да су пореклом из старих угледних београдских цинцарских и грчких досељеничких породица (као ипр. бр. 285, „Г. Хрисанта Кумануди, бр. 163 „Г. Никола П. Кики“, бр. 126 „Хаџи Тома Опуро“, бр. 108 Хаџи Јања Ђорђевић, бр. 179 Стерија Боди, бр. 180 „Анастас Христовул“, бр. 173. „Јања Ђорђевић“, бр. 205 „Васа Тоскић“, и многи други); или породица немачког порекла (као ипр. бр. 256 „Антоније Кауфман“, бр. 133 „Лудвиг Клоз“), или чешког порекла (као бр. 181 „Г. Валента“, бр. 135 „Аугуст Бонец“, бр. 181. „Г. Јован Невола“, бр. 182 „Г. Јанко Шафарик“, бр. 194 „Антоније Њемец“).

Савременици су запазили да је у Београду у ово време владало велико етничко шаренило по томе што „живот Београђана нема један општи тип, и да би се готово могло рећи за Београђане да је колико кућа — толико адета.“²⁶ Оваква етнички хетерогена структура Београда после одласка Турака одразила се и у говору становништва, за које су савременици забележили да представља „највећу смесу језика и народности“, као и запажање да се у српској престоници „врло рђаво српски говорило“, а да је у том говору преовлађивао акценат источних српских крајева.²⁷

Судећи по презименима која указују на несрпско, страно, „европско“, или грчко-цинцарско и јеврејско порекло породица, која показују српске говорне елементе и језичке форме које су наметнуте страним именима, могло би се претпоставити да је у току прве и у почетку друге половине 19. века био врло интензиван процес посрбљавања иностраног етничког елемента у Београду.

У овом попису, како се види, биле су обухваћене и оне београдске породице које су затечене у београдској вароши и пре одласка Турака из града, односно пре иселјавања муслиманског становништва (ипр. Барјактаровић, Дина Ђорђевић, Настаса Николића, Констандиновића, Мите Стојковића, Давидовића, Настаса Димитријевића и друге).²⁸

Новонастале историјско-политичке прилике после 1867. године допринеле су стварању још већег етничког шаренила наше престонице, које је створило услове за основне данашње етничке структуре Београда.

Социјално-економска структура Београда 1867.

Због свог значајног комуникационог, економског и стратегијског положаја, Бео-

град је кроз своју историју често мењао, поред етничке, и социјално-економску структуру.

Све до 1867. године у Београду су економску и социјалну основу одређивали углавном странци-освајачи или представници разних привредних грана,²⁹ а само у ограниченом броју и српско становништво.

По својој социјално-економској структури у годинама после другог устанка, у првој половини 19. века, Београд је имао специфичне услове економског и друштвеног развоја,³⁰ због којих се и касније Београђани по начину и врстама занимања знатно „разликују од других варошана у Србији: воде трговину, раде занате, спекулишу, или служе по разним струкама државне управе.“³¹

Етничка структура становништва Београда уједно је одређивала и његову социјално-економску структуру у току 19. века, све до предаје града и коначног одласка Турака из града и Србије, 1867. г. Све дотле, Турци су, као господари, давали основни тон у етничким и социјално-економским односима београдског варошког становништва, уносећи много оријенталних елемената у навике, схватања и начин производње. Муслиманско београдско становништво се бавило одређеним врстама занимања, по којима се разликовало од српског и осталог становништва „европског порекла“. О томе каква је била социјално-економска структура београдског муслиманског становништва до 1867. године налазимо неке податке у литератури. Тако знајемо да се муслиманско становништво Београда делило у више друштвених и економских категорија: једна је била војска, коју је у београдском утврђењу представљала редовна војна посада, топције, бећари и официри, који су сви заједно године 1838. бројали око 1828 мушкараца. Остало муслиманско становништво у граду и у вароши делилило се на спахије (заиме — „старе држаоце феудних добара“), „грађане“ ерлије (народну војску) и сејмене (нередовну војску одређену за чување прилаза градским капијама). Њих је 1830. године било око 1720 мушкараца. У граду су исте године муслимани поседовали 830 кућа, а у околини града 4 млина, 5 вртова (неке и необрађене) и 47 дућана. Тако је већ на почетку обнављања српске државе изгледало „жалосно турско становништво у Београду, некада тако многобројно и напредно.“³²

У време бомбардовања Београда 1862. године затечено је било, осим турске војске у граду, приликом српског пописа турске имовине у Београду, 185 „турских притјажатеља имања“, са укупно 335 муслиман-

ских кућа и 235 муслиманских дућана.³³ По социјално-економској структури ово у Београду преостало муслиманско становништво после бомбардовања вароши било је врло разнолико: чинили су га углавном средње имућни слој, претежно занатлијски, и сиротиња, док је виши, феудални слој био врло ослабљен у економском погледу, и врло малобројан. Осим занатима и трговином, ови муслимани су се бавили и другим врстама занимања, којима се српско, односно хришћанско становништво тада још увек није могло бавити, и по којима су се муслимани разликовали од осталих београдских становника.

Све до 1867. године општем етничком шаренилу доприносили су странци досељени са Оријента и из неких европских земаља, а који су се такође бавили разним занимањима, по којима су се разликовали од домаћег српског становништва. Тако је нпр. све до бомбардовања Београда (1862) трговачки промет био у рукама Јевреја (око 50%), Цинцара и Грка. После бомбардовања вароши неко време јеврејски трговци и банкари су се склонили у Земун, и тиме уназадили трговачки промет у Београду за краће време.³⁴

Осим у трговачком промету, и у занатској производњи међу хришћанским и нехришћанским становницима Београда осећала се извесна издиференцираност: Јевреји су се бавили већином ситничарским, кожарским, болтацијским, казаским занатом, а највише је било трговаца, прекупца, телала и сарафа, док су се осталим занимањима мање бавили.³⁵ Тзв. „немачким занатима“ бавили су се од 1867. у Београду махом досељеници — странци, Немци, Мађари и Италијани, и једним делом чехословачки досељеници.³⁶ Такви су били: тишлерски, цимермански, шустерски, снајдерски, ледерски, клонферски, бухдрукерски, словоливачки, шлосерски, дрекслерски, и још неки. То је све за Београд тог времена представљало нове врсте производње и европских занимања.

Одласком Турака и исељавањем муслимана из Београда и Србије 1867. године наступиле су нагле и крупне промене и померања у социјално-економској структури београдског становништва. Исељавањем муслиманског становништва и увећавањем досељеничког становништва из унутрашњости Србије и са других страна, београдско становништво је преузело и многе занате које су обављали муслимани, као и остала занимања којима се дотле бавило искључиво муслиманско и јеврејско становништво.

У то време у Београду је привреда доживела снажан полет. Тих година се у Ср-

бији нарочито развила трговина са иностранством, која је ишла преко Београда, нарочито са европским земљама (Аустријом и Мађарском, а делом и Француском и Енглеском).³⁷ У то време су се развијали основани еснафи (трговачки и занатлијски), као одраз напреднијег економског развитка главног града Србије.³⁸ Са све развијенијом робном разменом у земљи и иностранству, у то време се и београдска трговина све више специјализовала у појединим гранама. Нарочито се развила „мануфактурна“ и „колонијална трговина, и „бакалук“ са многобројним радњама.³⁹ Тако се већ у годинама непосредно пред 1867. као економски најјачи београдски трговачки слој издвојио и један део занатлија, који су представљали у то време угледне београдске „чаршилије“, међу којима су најимућнији били Јевреји, Грци и Цинцари.⁴⁰

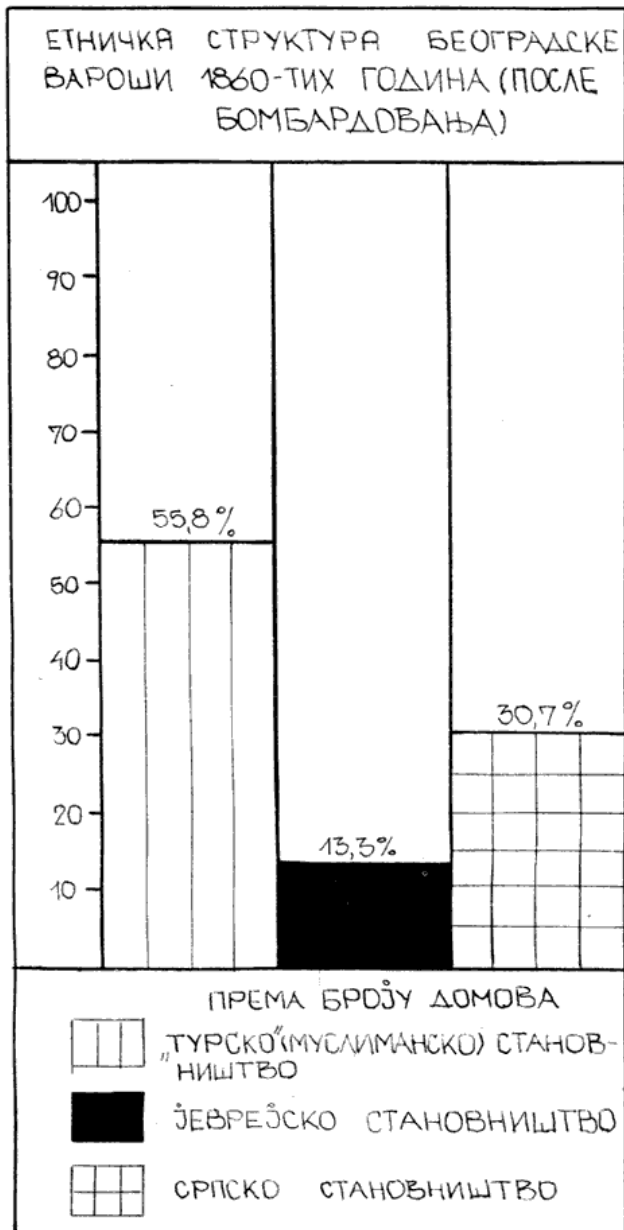
После предаје града, у време првог пописа људства у мају исте године (1867) у Београду је затечено укупно 25.178 житеља, који су према броју душа и врстама делатности били разврстани на:

I. Тежаке — — — —	908	душа
II. Прехрамбене занате —	2322	„
III. Занате за израду одела и обуће — — — —	3505	„
IV. Грађевинарство — —	2319	„
V. За израду покућанства	706	„
VI. Трговину — — — —	4305	„
VII. Службе и надничење —	3507	„
VIII. Државне службе — —	2506	„

Укупно производно људство износило је 20078 душа⁴¹

У време исељавања муслимана из Београда, као што се из наведених података може закључити, највећи део београдског становништва бавио се трговином — 21,4% од укупног броја активног становништва), и занатима (44%). Тај део становништва чинио је економски најјачи слој. „Службом и надницом“ бавио се економски најслабији слој становништва, сиромашне занатлије и пољопривредници, који су чинили 17,4%; у државним службама било је запослено 12,4%. Пољопривредника је било најмање, и чинили су 5,5% активног београдског становништва.

Према наведеном попису имовине београдских становника из 1867. године, како се из података види, међу Београђанима је, као „притјажатељима“ непокретних имања и стоке било — занатлија: терзија, мумџија, сатџија, ћурчија, воскара, колара, дунђера, цимермана, снајдера, чизмара, кујнција, бравара, абација, столара, шустера,

ткача, циглара, пинтера, и других занимања (виноградара, меанџија, баштована, кафеџија), затим бакала и трговаца. Такође је било бројних државних чиновника, активних и пензионера, као и војних звања (виших и нижих).

Међу чиновницима, активним и пензионисаним, било је високих политичких и друштвено-културних радника тог времена, и угледних грађана, као нпр. „Г. Крста Петровић, секретар Министарства финансија; Г. Јован Димитријевић, окружни начелник; Г. Стевча и Милан Михајловић; Сава Шилић, члан касационог суда; Г. Илија В. Перишић, казначеј; Г. Ј. Филиповић, председатељ суда; Г. Филип Христић, совјетник; Г. Миша Анастасијевић; Г. Илија Новаковић, пензионисани совјетник; Г. Сре-

тен Ј. Поповић, член касационог суда; Г. Милан А. Петронијевић, министар у пензији; Књаз Михаило, и бивши кнез Александар; Г. Јанко Шафарик“, и многи други.

Осим обртно трговачког капитала, београдски житељи су улагали доста средстава и у некретнине, у првом реду у обрадиву земљу и у стоку. Како показује наведени попис, укупна вредност непокретне имовине и сточног фонда београдских житеља у 1867. години износила је у стоци 53 коња, 261 грло говеда (волова и бивола), што је укупно износило 314 грла крупне стоке; 1803, 25 дана орања зиратне земље, под културама житарица, и 879,62 дана орања под баштенским, индустријским, и воћним културама и пашњацима; 1506 мотика под виновом лозом (виноградима), и 218,25 коса под ливадама. Као што се из ових података може закључити, обрадиве површине на територији општине београдске износиле су укупно 2.682,87 дана орања. Зиратне површине, под житарицама, заузимале су око 54,2% укупне обрадиве површине. Баштенске културе (поврће и варива) заузимале су око 20,4%. Воћарство у граду није било довољно развијено (око 1,05% укупних обрадивих површина). Минимално гајење индустријских култура указује на неразвијеност индустријске производње у главном граду Србије у периоду политичке владавине Турака (до 1867. индустријским биљем била је засађена незнатна површина београдског општинског подручја, 3,3%). На слабу пољопривредну технику градских житеља указује и мали број градских воденица и витлова, због чега су београдска околна села свакако морала да задовољавају у овом погледу један део потреба грађана. Остало је свакако задовољавала развијена градска трговина.

Запажа се знатан број дудових стабала у градском пољопривредном рејону, што несумњиво указује на оријентисање индустријске градске привреде на свиларство (гајење свилене бубе).

Према томе, београдска градска пољопривреда је носила одлике пољопривреде београдске околине, с том разликом што је била у граду далеко неразвијенија, него у околним сеоским насељима.

Детаљније и поузданије податке о имовном стању београдских житеља после одласка Турака засада не налазимо у статистичким подацима и литератури, због чега су драгоцени они подаци до којих долазимо анализом наведеног пописа непокретне имовине и стоке београдског становништва из 1867, јер дају аутентичне и појединачне примере.

Како се то из напред приказаног пописа може закључити, од укупно 286 записаних „притјажатеља имовине и стоке“ општине београдске у тој години, 30,4% житеља није поседовало зиратне површине, што упућује уједно и на закључак да је овај део грађана морао бити оријентисан на друге гране градске привреде. Остали део београдских житеља ослањао се на пољопривреду као помоћну привредну грану. Део београдског становништва без поседа обрадивих пољопривредних површина махом је био запослен у државним службама, у најму на туђим имањима, а делом и у трговини и занатству. Највише је било оних домаћинства која су се по производњи могла убрајати у мешовите производне градске јединице, јер су се истовремено бавили занатско-трговачким и пољопривредним гранама занимања.

Осим гајења житарица, „јарих и стрмних жита“, београдско становништво се бавило и помоћним ратарским гранама, у првом реду повртарством и виноградарством, које су уједно биле и традиционалне гране занимања многих досељеника из унутрашњости Србије (из источних и јужних крајева тадашње Србије и српских области под Турском). Овим помоћним гранама бавило се око 40,5% овде записаних сопственика непокретне имовине. Око 49,6% Београђана имало је тада своје винограде на подручју београдске општине, махом трговаца, чиновника и мањег броја занатлија.

Што се тиче сточног фонда, према подацима овог пописа, коње је гајила у својој ергели Топчидерска економија у већем броју, док су од грађана коње гајили углавном само трговци и чиновници, као и војна лица, за службене и приватне потребе. Волонска запрега је свакако још увек у то време била основна и главна покретачка сила у пољопривреди и саобраћају не само околних села, него и самог града.

Ако се ови подаци о привредним приликама београдских житеља у 1867. упореде с подацима из 1866. године,⁴² онда се запажа у 1867. знатно опадање ратарског градског живља, у корист других врста градске привреде.

Имовинско диференцирање београдских „притјажатеља имања“ било је разнолико; био је мали број оних који су се у пољопривредним поседима могли убројати у најимућније грађане. Такви су били нпр. Никола Хаџи Поповић (са преко 100 дана орања обрадивог земљишта), Ђорђе Симић (преко 50 дана орања), Антоније Њемец (преко 30 дана орања), Коџа Терзић (такође преко 30 дана орања), и још неки од тадашњих грађана. Од стоке тада најимућнији београдски житељи држали су највише по 12 коња (ипр. Анђелко Алексић), по 7 (Никола Хаџи Поповић), по 6 (Коџа Терзић), ређе по 10 (Коста Бели Марковић).

Разврставајући београдске житеље према имовном стању, према вредности некретнина које поседују у 1867. години, могу се издвојити следеће категорије:

I	„Притјажатељи“ имања преко	40—50 дана орања (зиратних површина)	— 2
II	” ” ”	30 ” ” ” ”	— 2
III	” ” ”	20—30 ” ” ” ”	— 9
IV	” ” ”	10—20 ” ” ” ”	— 29
V	” ” ”	5—10 ” ” ” ”	— 49
VI	” ” ”	1— 5 ” ” ” ”	— 99
VII	” ” ”	испод 1 ” ” ” ”	— 4
VIII	само баштенске културе без зиратних површина		— 24
IX	” земљиште под виноградима без зиратних површина		— 50
X	са виноградима и баштенским културама без зиратних површина		— 12
XI	без земље		— 6

Свега 286

У малом броју било је сопственика витлова, воденица (3), казана за печење ракије.

Као што се из овога види, највећи део београдског становништва поседовао је мање некретнине (до 10 дана орања зиратне земље). Доста је било и оних који су се бавили виноградарством, баштованством, продајом сточне хране.

Према овоме попису може се закључити да је пољопривреда града Београда у 1867. години била доста значајна допунска грана привређивања.

Према категоријама непокретне имовине и сточног фонда, из овог пописа се такође може закључити да се непокретна имовина градске општине разликовала на приватне поседе грађана, затим, на општинску и црквену имовину (углавном утрине и виногради), државно добро — „Заведеније економике топчидерске“,⁴³ (које је поседовало 67 дана орања зиратног земљишта, 9 мотика винограда, 3 воденице и 6 витлова, као и коњску ергелу од 29 коњских грла), и на

крају — кнежевска добра, кнеза Михаила и бившег кнеза Александра.

Како се види из података о мерама за површину обрадивог земљишта, највероватније је и у граду, као и у селима у околини, преовлађивала традиционална ратарска техника, како се то може закључити и из пописа ратарских оружја у тим годинама у граду и у селима ближе околине (нпр. као мере „дан орања“, „мотика“, „коса“, употреба ралица и сл. као и витлова, а у селима чак и тзв. „сувача“).

Каква је била структура друштвеног живота београдских житеља после исељавања муслиманског становништва не би се могло нешто одређеније рећи на основу оскудних података у досадашњој литератури и овде приказаном попису имовине београдских житеља.

Према бројном односу становника и породица, односно бракова, могло би се само претпоставити да је у то време био сразмерно висок број „душа“ или становника на једну кућу, што би се свакако могло објаснити углавном развијеном породичном традицијом, коју су становници тадашњег Београда, скорашњи досељеници из унутрашњости Србије, донели собом из завичаја.

Из података наведеног пописа, у којима су приказана појединачно сва домаћинства која су поседовала некретнине и стоку, делимично се може пратити уобичајен облик породичног живота београдских житеља. Према овим подацима, основну јединицу друштвеног живота београдског становништва представљала је индивидуална породица, а као један од још увек активних производних и друштвених фактора, јавља се уз њу и доста често породична задруга. То се најбоље види из овде записаних неподељених задружних имања, као што је нпр. имање Васе Милијића и браће, браће Марјана и Стојана Петковића, и других оваквих примера.

Судећи по редоследу уписивања, које је вршила за то одређена комисија највероватније по традиционалном реду у коме су породична имања поређана најчешће једно уз друго, види се да је имовина многих београдских породица била или у традиционалној задружној породичној својини, или је била из ње, по свему судећи, скорије издвојена као индивидуална породична својина издељених рођака. То би се најпре могло претпоставити према у попису очуваној традиционалној патронимици београдских житеља. Упадљиво је да има доста оних грађана који су уписани једни уз друге, са истим породичним именом (презименом), или да има доста грађана који су упи-

сани са истим именом и средњим словом, што највероватније упућује на њихово међусобно сродство, и доскорашњу породичну имовинску заједницу. Тако нпр., уписана су имања и стока Станковића Стојана и Јована, Рајка и Стојана Стојковића, Стевана и Благоја Цветковића, Мијаила и Стевана Петровића, итд. Према величини имовине (непокретне), која најчешће код ових одговара половинама једне целине имовинске, по свему би се могло узети да су то чланови издељене породичне задруге, који су деобом добили приближне делове имовине, а понегде чак и исте вредности.

Све ово указује на елементе утицаја традиционалног породичног живота код београдских грађана из шездесетих година прошлога века. Подаци о селима ближе београдске околине, које обухвата овај исти попис, говоре да је породични задружни живот у то време још увек у њима био развијен. Како су становници околних београдских села учествовали знатним делом у етничкој композицији становништва града Београда, то би се могле објаснити појаве релативно јачег утицаја задружног породичног живота и у градској средини.

Такође се може запазити, из бројних података о имовини обудовелих жена и „маса почивших“, умрлих грађана, знатан број дефектних (непотпуних) породица у Београду у то време, којих је знатно више него у ранијим мирним годинама, пре исељавања муслимана из града.

Етничко и економско залеђе Београда 1867. године

После исељавања муслимана из Београда, његово етничко и економско залеђе укључило се у градску привреду и друштвени живот као активнији фактор, него у годинама турске владавине.

Опадање пољопривредне популације у Београду у време исељавања муслимана после бомбардовања, 1863. и 1867. године, после предаје града Србима, био је главни знак не само ратних прилика, него, добрим делом, и развоја самога града, његове привреде, која је почињала све више да мења своју оријентацију ка искључиво градским врстама производње и занимања.

Међутим, после исељавања муслимана из Београда и Србије, запажа се знатан пораст пољопривредних градских површина што је последица откупљивања муслиманских имања у околини и у самом Београду. Многи Београђани су тада долазили врло лако до имања у околини београдској, ко-

ристехи га за развој градске трговине и заната.

С друге стране почели су у ослобођени Београд да пристижу сеоски становници из ближе околине, настањујући се у граду, углавном као пољопривредно становништво или као занатлије и трговци, задржавајући своју имовину, која се највећим делом са-

стојала од земље и стоке. На тај начин је ближа околина Београда постала једним делом подручје имовине београдског градског становништва. Како су изгледале имовинске везе Београда са ближом околином 1867. године може се видети на следећим примерима пописа непокретне имовине стоке у насељима среза врачарског:

Насеље:	Име „притјажатеља“	врста имовине (земља и стока)			
1. Миријево	Г Илија Б. Перишић	„сам ради под 40 коса ливаде исполицу и држи овце“			
2. Жељезник	Г. Тодор Стевчић	3,5	дана орања	2	косе ливаде
	Г. Моша Дамњановић	3	„ „	7	„ „
	Г. Илија Новаковић	4	„ „	45	„ „
	Г. Стеван Милосављевић	—		35	„ „
	Г. Јован Вељковић	—		10	„ „
	Г. Гаја Еремић	—		12	„ „
	Тома شناјдер	—		8	„ „
	Павле магазија	—		30	„ „
3. Жарково	Г. Павле Суваковић	2,5	„ „	—	
	Г. Живко Давидовић	—		50	„ „
	Г. Ђорђе Вишњић	—		40	„ „
	Г. Кумануди	—		15	„ „
	Гаја механција	—		8	„ „
	Тома شناјдер	—		20	„ „
	Г. Милош Сушић	—		15	„ „
	Г. Никола Ресавац	—		15	„ „
	Г. Матеја Бан	80,25	„ „	10	„ „ 25 мот.
	Г. Драгутин Жабарац	—		14	„ „
	Правитељство	—		—	35 „
4. Кнежевац	Г. Василије Поповић	7	„ „	—	
		2	вола		
	Г. Миша Анастасијевић	—		20	„ „
	Г. Мијаило Барловац	—		6	„ „
	Г. Ефрем Ненадовић	—		7	„ „
	Драга Брњеш	26	дана орања	23	„ „
	Г. Јован Вељковић	—		15	„ „
	Удова Симић	—		24	„ „
	Маса Исаиловића	—		2	„ „
	Г. Живко Давидовић	—		6	„ „
	Г. Јоца Бабић	—		2	„ „
	Г. Стојан Стојковић	—		4	„ „
	Г. Светозар Ненадовић	—		30	„ „
Г. Илија Коларац	—		13	„ „	
Г. Мита Толчински	11	„ „	—		
5. Ресник	Г. Марко Бабић	—		—	20 мот.
	Г. Димитрије Милошевић	13,5	„ „	10	„ „ 8 „
				1 коњ	1 воденица
			4 вола		1 сувача
					1 казан

У погледу етничких кретања, околина Београда, која данас представља зону ужег приградског подручја, послужила је у време исељавања муслимана, па и раније, као етапна миграциона зона у кретању досељеничког становништва Београда. Подаци који се односе на етничку структуру београд-

ске околине у литератури говоре о овом миграционом процесу у време, и после исељавања муслимана из Београда и Србије 1867. године.⁴⁴ Тако је забележено да су српски делови београдске вароши после другог устанка, као Савамала и Палилула, били „по већој части“ насељени дошљаци-

ма из источних српских крајева и јужних српских предела, а који су се дуго времена по досељавању у Београд познавали „по убрадачима њихових жена и по биволима које су гајили“. Поред ових досељеника у Београду, помињу се у околним београдским селима као досељеници „пречани“, у селима Сланци, Винча, Велико Село и Миријево, због којих се ова села од других у околини разликују по ношњи и говору. Кумодраж и Мокри Луг, а делом и Вишњицу, били су населили досељеници „из оних крајева после погибљи на Каменици“, а делом и досељеници из Новог Пазара и Сјенице, „онда када се наша војска повукла из тих крајева“, као и из лесковачког и прокупачког краја.⁴⁵

Овакву сличну етничку структуру имао је и Београд у то време у погледу српског дела становништва, тако да је са околином чинио у етничком смислу целину. У попису непокретне имовине и стоке „окожија београдског“, из 1867. године налазе се и подаци о становништву околних београдских села, из којих се може видети да су у именима њихових становника добрим делом очувани трагови о њиховом етничком пореклу.

У економском погледу, као уже привредно залеђе Београда, околна београдска села располагала су по исељавању муслиманског становништва из Београда (1867) следећом имовином:

Попис имовине (некретнина и стоке) у селима среза врачарског, окружија београдског 1867. године⁴⁶

Назив села	број домаћинства сопственика и привредних зграда	укупна имовина (дана орања, коса, мотика, грла стоке)						
		укупно земље под културама		ливада винограда		ораће сеоска имов стоке (заједница)		
		житарице	остало	бр. коса	мотика	грла	утрине	дана ор.
1. Миријево	75 дом. 10 воденица 8 витлова 11 казана	1.141,5	366	282	310	243	500	
2. Калуђерица	50 дом. 3 воденице 3 витла 3 казана	514,0	303,75	315	134	122	650	
3. Мали Мокри Луг	74 дом. — воденица — витлова 7 казана	908,0	449,5	142	245	235	500	
4. Велики Мокри Луг	104 дом. 6 воденица 6 витлова 1 сувача 9 казана	977,0	452,0	248	232	289	500	
5. Железник	152 дом. 7 воденица 7 витлова 6 казана	1.091,5	319,6	1.336	318,25	234	—	
6. Жарково	118 дом. 2 воденице 2 витла 5 казана	1.184	1.206,75	1.476	315,5	261	—	
7. Рушањ	60 дом. 7 воденица 7 витлова 12 казана	636	136,75	328,75	173	170	200	

Назив села	број домаћинства сопственика и привредних зграда	укупна имовина (дана орања, коса, мотика, грла стоке)						
		укупно земље под културама		ливада винограда		ораће сеоска имов. стоке (заједница)		
		житарице	остало	бр. коса	мотика	грла	утрине	дана бр.
8. Кнежевац	75 дом. 3 воденице 5 витлова 5 казана	3.532	176,125	419	142,5	100	—	
9. Ресник	67 дом. 10 воденица 10 витлова 10 казана	802	223	479	243	236	—	
10. Бањица	25 дом. 3 воденице 3 витла 3 казана	354,5	62,75	52,5	67	46	—	
12 Велико Село	145 дом. 4 воденице 2 суваче 12 казана	982	971,5	529	844	291	—	
13. Сланце	78 дом. 4 воденице 5 витлова 9 казана	1.080,5	1.122,5	231	563	164	—	
14. Кумодраж	73 дом. 5 воденица 5 витлова 8 казана	994	279,75	570	201,5	193	—	
15. Раковица	25 дом. 2 воденице 2 витла	212,5	93	154	23	36	—	
16. Јајинци	29 дом. 2 воденице 2 витла 3 казана	338	70,95	91	66	54	—	
17. Бели Поток	69 дом. 3 воденице 1 казан	832,5	245,5	700	611	187	—	
19. Лештане	58 дом. 1 воденица 1 витло 1 сувача 7 казана	321	382,05	240	96	84	—	
20. Вишњица	81 дом. 1 сувача 4 казана	794	162	218,5	444,5	210	—	

Београд је преко ових 20 села врачарског среза био повезан најважнијим комуникацијама са унутрашњошћу Србије и осталих балканских земаља друмовима: цариградским ка истоку, шабачким ка западу и крагујевачким ка југу.⁴⁷ Вишњичким ђумруком на Дунаву Београд је био повезан са западноевропским земљама. Речним кому-

никацијама опет на овом подручју везује се за Подунавље и Посавину.

У економском погледу, ова насеља су представљала залеђе разноврсних привредних делатности: земља је у њима махом бреговита и брдовита, са равницама (Макиш, Чекије крај Дунава), шумовита са забранима (особито код Калуђерице), али, као

што се из напред наведених података види, са мало утрине, јер се земља у овим селима више оре и копа. Околина је ова особито виородна, са бројним виноградима особито у селима Винчи, Великом Селу, Сланцу (у подунављу), Белом Потоку, и Рушњу (у Посавини).⁴⁸ Особито развијено гајење и трговина ситном стоком (свињарство) у Посавини, са којом се Београд лако повезивао управо преко села врачарског среза, знатно је доприносила развоју трговине у граду.

У етничком погледу, упоређујући податке о породичним именима и надимцима београдских грађана, са онима у селима врачарског среза, лако се може констатовати да је знатан део становника баш из ових села учествовао у етничкој композицији Београда у време исељавања муслимана из Србије и Београда.⁴⁹

Како се може видети из наведених података пописа „притјажатеља имовине и стоке“ села среза врачарског 1867. године, овај део етничког залеђа Београда очувао је и преносио многе од традиционалних одлика друштвеног и обичајног живота досељеничког становништва београдске околине, међу којима се истиче као специфична појава очуваности традиције колективне сеоске имовине, у одређеном броју села (Миријеву, Калуђерици, Малом Мокром Лугу, Великом Мокром Лугу). За ова села записано је да „имаду у атару свом утрине, које вјечно стока пасе“. Једна од карактеристика је такође и традиција старих мера, за зиратно земљиште, које представљају једну од врло архаичних црта наше народне културе уопште, као што су: дан орања, коса (ливаде), мотика (винограда). Бројна вредност ових мера које се односе на земљиште под усевима врло је променљива, што зависи од квалитета земљишта које је било врло неуједначено (у плоднијим је дан орања износио 800—1000 квадратних хвати, док је у пасивним, нпр. у селу Бањици, износио тек 240 кв. хвати). Остале народне мере нису се запремински и по вредности мењале. Овакав начин одређивања квалитета и површине земљишта, као што је напред већ наведено, био је заступљен и у попису имовине становника града Београда, што најбоље показује да традиција и обичаји скорашњих досељеника у граду нису могли тако брзо да нестану првих година слободног живота престонице.

Једна од етничких карактеристика становника овог ужег београдског залеђа, која је запажена и међу становницима Београда, и по којој се осећа повезаност Београда са овим делом етничког залеђа, јесте и очувана традиција задржног породичног живота и колективне породичне, задржне

имовине. У попису непокретне имовине и стоке становника ових насеља запажа се традиционални начин деобе имања члановима једне задруге: на једнаке делове, или накнађивање недостатка зиратног земљишта једном од задругара неким другим пољопривредним површинама, које добија више од осталих. Једна од врло карактеристичних и специфичних традиционалних форми колективне сродничке и сеоске имовине је и појава заједничког коришћења пољопривредних зграда и справа на „подеоке“, делове: тако је нпр. у селу Белом Потоку записано у попису имовине 12 породица, сродника и несродника (комшија) који су заједнички користили и поседовали воденице, а 14 породица витлове, на делове (на осмину, четвртину, петину, трећину, а ређе на половину). У истом селу је такође записано и 11 казана за почење ракије, које је заједнички користило читаво село, такође на део, као и воденице и витлове.

Несумњиво је да ово уже етничко и економско београдско залеђе 1867. године, које данас представља ужу зону приградског подручја Београда, има значаја за етнички и општи привредни и културни развитак главног града Србије и у даљим етапама његовог развитка, све до данас.

З а к љ у ч а к

Ако се за историјски период од првог српског устанка 1804. године до предаје градова 1867. године посматра етничка, демографска и социјално-економска структура Београда, а нарочито од времена другог устанка, онда се запажају основне чињенице у погледу развитка нашег главног града:

Пре свега, до 1804. године претежно муслиманско београдско становништво уступало је све више места хришћанској популацији, да би 1867. године сасвим nestало, исељавајући се заувек из главног града Србије.

Уколико је, временом, јачала хришћанска популација у првој и почетком друге половине 19. века у Београду, она је у почетку махом била грчко-цинцарска, а при крају овог периода постала је готово потпуно српска, посредством процеса етничке асимилације: Грци и Цинцари су се посрбили, а имиграцијом из околних села и других досељеника из удаљенијих српских крајева, Београд је 1867. године добио потпуну српску етничку физиономију.

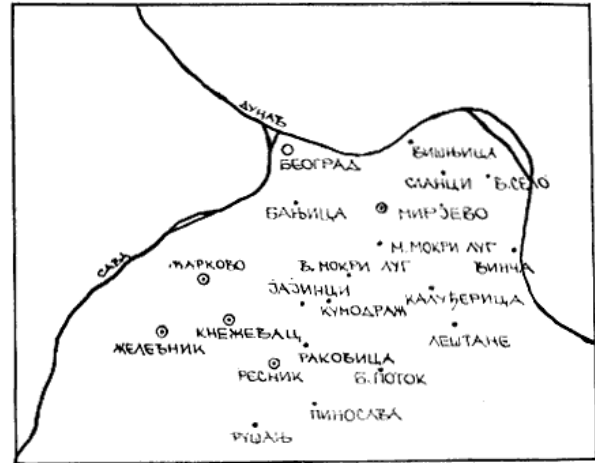
Од осталих етнички несродних група, Јевреји су и даље били задржали своје етничке, професионалне и друштвено-економске позиције, али без утицаја на општу

српску етничку и националну физиономију Београда. Остали малобројни странци били су, такође, без утицаја у погледу општих карактеристика сада већ у потпуности српског Београда.

Не треба заборавити чињеницу да је у Београду од 1815—1867. године, за око пет деценија свог развитка, српско становништво променило и своје социјалне позиције: на почетку обнављања српске државе у 19. веку, махом сиромашнији градски слој, при крају овог периода задобија крупне положаје у привреди, друштву и култури главног града Србије. После 1862. године, у Београду има међу Србима и крупних газда и поседника, и високих државних чиновника, далеко више него што их је било у првој половини 19. века. Сви они утичу на општа друштвено-економска и политичка збивања не само у граду већ и у оквирима кнежевине Србије.

Потискивањем етничке и економско-политичке премоћи муслиманског становништва у Србији и у Београду, дотада мање-више јединствена (етничка и социјална) организација београдског српског слоја увелико се мења: у оквиру српског варошког друштва врши се имовинска и класна диференцијација, која потискује дотадашњи значај етничких диференцирања. Тада се нарочито издваја онај слој који је лако дошао до већих парцела имања земљишних и варошких зграда, куповином имовине исељених муслимана.

Истискивањем турске власти из Београда почетком друге половине 19. века, почела је да се привредно активира, знатно више но дотада, и ближа београдска околина, нарочито села врачарског среза. Развијенија градска пијаца и већа потрошња, односно куповна моћ сада бројнијег београдског становништва, које је стално у порасту, под-

Карта околине Београда (срез Врачарски) 1867. године

Carte des environs de Belgrade (arrondissement de Vračar) datant de 1867.

стиче повећање продуктивности у околним селима. Део сељака који се обогатио у трговини са Београдом прелази у варош и на тај начин утиче на даљи пораст градског становништва и на структуру београдске привреде.

Изменама у политичким и економским односима у Београду између 1815. и 1867. године, а услед тога и стварањем нове етничке и друштвене средине његове, изменио се и општи културни изглед Београда, који се у то време увелико модернизује.

Слободан од политичког, економског и етничког притиска туђина, Београд је 1867. године, предајом тврђаве српским властима постао највећи, економски најразвијенији и по броју становника највећи и најважнији град коначно ослобођене Србије, а самим тим и симбол националног препорода за цео српски народ.

НАПОМЕНЕ

¹ Вл. Јакшић: *Число и покрет људства главног града Београда*, Гласник друштва српске словесности, књ. 7, Београд, 1855, 231.

² Гласник друштва срп. слов. књ. 4, Београд 1852, 249—251; 232; Д. Ј. Поповић: *Београд кроз векове*, Београд 1964, 347; *Споменик СКА*, књ. XXIV, с. 17; *Београд у прошлости и садашњости*, Београд 1927, 60—62.

³ Ibid.

⁴ Гласник друштва срп. слов. књ. 7, 232.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid, 235.

⁷ Упор. податке: *Београд у прошлости и садашњости*, таб. с. 62.

⁸ Д. Ј. Поповић, *op. cit.* 347.

⁹ Вл. Јакшић, *op. cit.* *Гласник друштва срп. слов. књ. 4*, 249—251; Д. Ј. Поповић, *op. cit.* 347; *Београд у прошлости и садашњости*, 59—62; Др. В. Куниберт: *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804—1850*, Београд, 1901, 647.

¹⁰ М. Ђ. Милићевић: *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, 20—21.

¹¹ Ibid.

¹² В. Николић: *Турска добра и становништво у Београду у време бомбардовања 1862. године*, Годишњак града Београда књ. IX—X, Београд, 1962, 270—273; Љ. Никић, Ко је аутор плана Београда из средине 19. века, Годишњак града Београда, књ. VII, Београд, 1960, 154.

- ¹³ Д. Ј. Поповић, 411, 349, 345.
¹⁴ Д. Поповић, ор. cit. 347, Београд у прошлости, 51; В. Николић, ор. cit. 270.
¹⁵ Д. Ј. Поповић, ор. cit. 349, 76.
¹⁶ Београд у прошлости и садашњости, 61.
¹⁷ Државопис Србије I свеска, Београд, 1863, 12.
¹⁸ Ник. Вучо: *Распадање еснафа у Србији*, књ. I, САН Историјски институт, књ. 5, Београд, 1954, 169, 170.
¹⁹ Ор. cit. 411, 76.
²⁰ В. Николић, ор. cit. 270.
²¹ Д. Ј. Поповић, ор. cit. 349.
²² С. Ј. Поповић: *Путовања по Новој Србији*, СКЗ књ. 310—311, Београд, 1950, 434.
²³ Државна Архива СР Србије у Београду, Министарство финансија, Попис имена домаћина, „притјажатеља“ имовине, Окружије београдско, срез врачарски и општине београдске, 1867.
²⁴ С. Ј. Поповић, ор. cit. 56, 149.
²⁵ Ibid; Д. Ј. Поповић, ор. cit. 411.
²⁶ М. Ђ. Милићевић, ор. cit. 25.
²⁷ С. Ј. Поповић, ор. cit. 434.
²⁸ Упор. В. Николић, ор. cit. с. 272—276.
²⁹ Упор. Д. Ј. Поповић, 83, 84; 407; В. Николић, ор. cit. 270.
³⁰ В. Стојанчевић, *Кнез Милош*, Београд, 1966.
³¹ М. Ђ. Милићевић, ор. cit. 25.
³² Др. Б. Куниберт, ор. cit. 647.
³³ В. Николић, ор. cit. 273—280.
³⁴ Д. Ј. Поповић, ор. cit. 477.
³⁵ Ibid, 411.
³⁶ Ibid, 385—387.
³⁷ М. Ђ. Милићевић, ор. cit. 25.
³⁸ Ibid.
³⁹ Д. Ј. Поповић, ор. cit. 407.
⁴⁰ Ibid, 400, 407—411.
⁴¹ М. Ђ. Милићевић, ор. cit. 25, 26.
⁴² Државопис Србије, Београд, 1870, св. IV, 101—105.
⁴³ Државопис Србије, Београд, 1863, I св. 13.
⁴⁴ С. Ј. Поповић, ор. cit. 56, 149.
⁴⁵ Ibid.
⁴⁶ ДАСС, Мин. фин. попис имена домаћина среза врачарског.
⁴⁷ А. Богић, *Опис врачарског среза, Гласник српског ученог друштва*, књ. 2, Београд, 1866, 127; *Путовање по јужнословенским земљама*, Етнол. библ. књ. 1, 89—90; књ. 2, 61, 61 (С. Капер).
⁴⁸ Ibid. 128.
⁴⁹ Грађа за историју Београда 1806—1807, сабрао и уредио Р. Веселиновић, Музеј града Београда, Грађа књ. I, Београд, 1965, 336, 337, 345, 354, 359, 360, 381.

BELGRADE ET SA POPULATION PENDANT LA REMISE DE LA VILLE EN 1867.

Dr Vidosava Nikolić-Stojančević

Avec sa structure hétérogène, démographique et socio-économique très variable, Belgrade, au moment de sa libération définitive des Turcs, en 1867 et devenu ethniquement homogène, et du point de vue démographique il s'est brusquement développé en ville centrale de la Serbie libérée.

Dans l'analyse de ces changements radicaux du développement de Belgrade, capitale serbe, survenu pendant et après l'émigration de la population turque, en 1862/3, et tout de suite après la remise des clés de la ville, en 1867, l'auteur a distingué trois problèmes de base:

1 — Dans une section particulière, sous le titre «La structure ethnique et démographique de Belgrade pendant la remise des clés de la ville en 1867», l'auteur fait une analyse comparative sur le mouvement ethnique et démographique à Belgrade depuis la libération de Serbie après la Deuxième Insurrection, jusqu'à l'émigration de la population musulmane de Belgrade, jusqu'au départ des Turcs des villes serbes en 1867. Ainsi l'auteur donne une revue continue de toutes les nationalités, et groupes ethniques au moment de sa libération en 1867, ainsi que les moments principaux des mouvements démographiques dans la capitale Serbe jusqu'à l'émigration de la population musulmane de Belgrade et de la Serbe après la remise de la Ville.

2 — Dans la partie «La structure socio-économique de Belgrade en 1867», l'auteur étudie la capitale de la Serbie libérée et les conditions du développement agro-géographique et socio-économique de la Serbie après la remise des

villes et le départ des maîtres turcs. Ici l'auteur souligne en particulier la structure ethnique de Belgrade en 1867, comme un facteur important dans la formation des différences socio-économiques de sa population, en majorité du type oriental, ainsi que la transformation de Belgrade, jusqu'alors ville surtout artisanale et commerciale, semi-payanne semi-bourgeoise, en centre économique européen et balkanique très développé après 1867.

3 — Dans la section «Ethnie et économique de l'arrière pays de Belgrade», l'auteur souligne le rôle et l'importance de proches environs de Belgrade dans la formation de sa structure ethnique et économique après le départ définitif des maîtres turcs de Serbie. L'auteur base ses conclusions sur l'analyse du potentiel agro-économique et sur la structure des agglomérations des faubourgs de Belgrade qui ont participé à la formation de sa population après la remise de la ville aux Serbes en 1867.

Comme conclusion l'auteur souligne le rôle et l'importance historique et politique des environs de la ville — dans la période allant depuis la première et la deuxième insurrection jusqu'au moment de la remise de la ville en 1867 — du point de vue de la formation ethnique, démographique, socio-économique de Belgrade aussi bien que la situation et les perspectives de la capitale serbe dans son futur développement ethnique, culturel et économique, en tant que centre économique et culturel des Balkans et de l'Europe du Sud.